

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 60
(18335)

2013 чылдың
МАЙ 28,
вторник
Садар өртээ 5 рубль

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

Көдээ ажыл-агыйында

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫ БОТТАНДЫРЫП...

Май 25-те Тываның Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем амызынга Моолдан келген алчылар-биле албан-езузу-журажылгазын кылганар. Ужуражылгага Моолдун бүдүрүлгө черлеринин туртулгазы-биле Тывага кече бүдүрүлгелер ажыдар болгаш кады ажылдажылганы боттандыгар керээлерини арган.

Тыва Республиканың көдээ аыл-агый сайыды Самойлов Монгуш удуртканы ук ужуражылга өгөрүк стол» хевиринге болуп ткен. Аңаа республиканың ко-уннарының чагырга даргалары, дээ ажыл-агый эргелелдеринин уртуркучулары болгаш көдээ ажыл-агыйның бүдүрген бараанын бол-азырадып турар сайгарлыкчылар ришкен. Тыва-Моол найырал итиелелин баштаар черинин аргазы Л. Оморхуяг, Моолда ты-тарның ниитилелин кижигүну Батжарал, «TISSEN» казымалдар амызының болгаш ону болбаа-радыр үлетпүрүнү директору Даваажал, «Шандаст-Аргамаг» ты-кеш болбаазырадыр болгаш тис бүдүрүлгезинин директору Равданжамц база чингине ди-тору С.Баасансүрэн, «MODERN IT COLLECTION» суй белек-лыр бүдүрүлгенин директору Эхамгалан база бүдүрүлгенин неджери Н. Цацрал олар ботта-ның ажыл-ижин таныштырган.

Көдээ ажыл-агый сайыды Монгуш: «Тывада бичии хемчээл-г бүдүрүлгө черлери бар-даа-ла, мал-маганның ээдин, сүдүн, ты-кежин, дүгүн бүрүнү-биле-раазырадып, садып ап шыдавайн-ар бис. Үлетпүр бүдүрүлгези сай-рап турар Моол турум экономика-г Кыдат, Япония, Италия, Польша-ни чижектиг күрүнелерден өөре-

Моолга бүдүрген барааннар делгелгези.

нип, шингээди алгаш мал-маганның чиг эдин болбаазырадып турар. Бо удуртукчуларның Тывага бо талазы-биле сайзырал турзун, үлетпүрлер ажиттынзын дээн күзел-чүткүлдүг келгени өөрүнчүг. Ук эгелээшкин-нерге Тываның Баштыңы-Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол бо чазын Моол күрүнеге албан-езузу-биле ба-рып чорааш, керээни чарып, чугаа-лажышкыннарны чоруткан» — деп демдеглээн.

Тыва-Моол найырал ниитиле-линин баштаар черинин даргазы Л.Оморхуяг боттарының ажыл-хе-рээни слайдыларга көргүзүп таныш-тырган. Малдан бедик шынарлыг чиг этти хөй чурттарже үндүр садып алыр дизе, дараазында дүрүмне-ни сагырын моол удуртукчулар

сүмелзэн. Бирээде, мал-маганның кадыкшыл байдалы кол черде. Хөй малды өстүрүп тура, олардан чиг этти алырда, саргыдан, курттардан база кеш аарыгларын аарывас кылдыр баш удур хемчеглерни чорудар, мал эмчилери-биле кады ажылдаар. Оон башка химиктиг бүдүмелдер-биле болбаазырадып, эттеп кылган соонда безин белет-кээн алгы-кештин шынары куду болганындан өртээ база бадар. Ынчангаш алгы-кеш болгаш дүктүн байдалы бүдүрген бараанның шы-нарынга кол черни элээрин билзе чогуур.

Келген удуртукчулар Тывага көдээ ажыл-агыйның барааннарын болбаазырадыр биче бүдүрүлгелер-ни база улуг садыг төвүн ажыдарын

саналдап турар. Сайыт Самойлов Монгуш, Моолда Европаның стан-дарттары-биле кылган, Кыдатка бүдүрүп үндүрген хөй талалыг ажылгалдыг чүктүг автомаши-на барын чугаалады. Слайдыда көргүскен чурунда, ук машина ийи каът бажың хире бедик, 2-3 кончуг улуг кожундактыг болду. Олар хөй мал-маганны — шээр болгаш мы-йыстыг бода малды өзеп, аайлааш, шыгжаар шупту херекселдер-биле дериттингенин тайылбырлады.

Ол төлөвилелге киржир изиг күзелин Мөңгүн-Тайгада «Малчын» КУБ-туң удуртулгазы, Тес-Хем, Эрзин, Тере-Хөл кожууннарның төлээлери илереткен.

Чаяна ЧЫКАЙ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Неделяның айтыры

2013 чылдың ийиги чартында «Шын» солунну чагыдып алган силер бе?

Урана КҮЖҮГЕТ, уран чүүл олазының башкызы, Эрзин ко-чу: «Ийе, 15 чыл дургузунда иктел чок чагыдып ап, өг-бүлевис-тү медээлерни «Шын» солун ичыштыр билип ап турар бис. Як шайны аартап ора...» деп ариканы сонугарга номчуур бис. **Оскар ХҮРГҮЛЕК, Шуур-к сумузунуң баштыңы** — эллекчилер хуралының дар-гы: «Чагыдылганы авам, ачам, ирның ада-иези чагыдып номчуп-ган. Оларның чаагай чаңчылын-ымчылап чагыдып ап, Чазактын-ыл-херээ деп республиканы со-ррап номчуур мен».

Айлаң Айдың-оол, Өвүр-жунуң төп библиотеказының-ылдакчызы: «Чылдың-на «Шын»-лунну чагыдып ап турар мен. Ссияда, республикада болгаш-штыгы чурттарда болуп турар

медээлерни чырыдып турары эки. Кожууннарда ажыл-херекти бижи-п турары биске библиотекарьларга ажыктыг. Чүге дизе планнаашкын кылырда, хемчеглер эрттиреринге оларның арга-дуржулгазындан өөренип ап болур».

Чооду КАРА-КУСКЕ, 1970-1990 чылдарда «Шын» солуннуң килдис эргелекчилеп ажылдап турган хоочун журналист, чогаалчы, Кызылдың хүндүлүг хамаатызы: «Шынга» шыныгар болгаш «Шын-ны» чагыдып ап турар мен».

Урана ТЮЛЮШ, Кызыл хоо-райда кудумчуда бараан садып турар сайгарлыкчы: «Ажылым чеже-даа чай чок болза, «Шын» солунну чагыдып алган бис. «Чаң-гыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлөвилел кожууннар бүрүзүнде кайы хире сайзырап турарын сонугарга номчуур мен».

Мерген САТ, Суклак эге школа-ның таңнылы: «Бистин өг-бүлевис «Шын» солунну үзүктел чок чагы-дар бис. Чүге дизе ол тыва дылдың үндөилекчизи, камгалакчызы деп хүндүлээр бис. Солунну доктаамал чагыдып алыр болгаш эгезинден төнчүзүнге чедир номчуур бис. Оон республиканың ол-бо булунар-ның ажыл-амыдыралының, чонунуң дугайында номчуп, таныжып алыры солун. Өөм ишти Чинчи Седен-Дамбаевна башкы кижиге болгаш, солунну аажок номчуур. Улуг, хоо-чун «Шын» солуннуң арыннарында номчустуг, солун материалдарны бижи-п турар корреспондентилерге чогаадыкчы чорукту, демир-үжүүнүң бажы ам-даа чидиг болзун деп күзээр-дир бис. Солун чаа чүүл-дер-биле өскерилген-дир. Биске, номчукчуларга, солун болзун дээш ажылдап турарыңарга өөрүп четтир-

генивис илередир-дир бис. Бөдүүн ажыл-ишчи улустуң дугайында хөй чырыткан болза деп күзөлдиг бис. Ам база бо ийиги чартык чылдың чагыдылгасын улаштыр чагыдып алыр бис».

Багыт-оол БАЙКАРА, Кызыл хоорайның кырганнар болгаш инвалидтер бажының чурт-такчызы: «Шын» солунну 1940 чылдан эгелеп чагыдып эгелзэн мен. Карааның көөрү баксыраан өөрле-римге номчуп берип, туруп шыдавас, чыдар улус дилээрге, чагыдып бе-рип турар мен. Солунда материал бүрүзүн номчуп турар бис дээр болза, хөөредиг чок. Көдээ ажыл-агый, Чазактын ажыл-албаны, та-ныыр улустарымның материалдарын сонугаргалдыг номчуур мен. Бүдүн чылдың чагыдылгасы бисте бар.

Шончалай ХОВАЛЫГ
белеткээн.

ОРУС ДЫЛ ИНСПЕКТОРУ

Славян бижиктиң болгаш культураның хүнүнде Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Ты-вага орус дылды башкылаары-ның болгаш өөредиринин тала-зы-биле билдиги специалистер: Национал школаны хөгжүдер институттуд улуг эртем ажыл-дакчызы, педагогика эртемне-ринин кандидаты Галина Сели-верстова биле Тываның күрүне университетинин Кызылдың педагогика институтунуң дыл өөредилгезинин теория болгаш методика кафедрасының улуг башкызы Светлана Сеглеңмей олар-биле ужурашкан.

— Республикага орус дылды өөрениринин шынарын экижидери-нин, орус болгаш тыва дылдарны хөгжүдеринин айтырыгларын чаң-гыс удаа эвес көдүрүп турганымны билир силер — деп, ол демдеглээн. — Орус дылды багай билири эртем-билиг чедип алырынга, боттарының салым-чаянын боттандыраарынга шаптыктап турары чажыт эвес бол-гай. Бо нарын айтырыгны эки билир, улуг арга-дуржулгалыг, ханы эртем-билигилер силерниң-биле сайгарып көрээлиңер.

Светлана Сеглеңмейнин бода-лы-биле алырга, эң ылаңгыя көдээде уругларга орус дылды хүннүң дың-наар болгаш чугаалажыр байдал чогу ону өөренип алырынга шапта-раазынныг. Ынчангаш өске дылдар-ны өөренип алырының таарымчалыг үези 12 хар четпээн уругларның орус дыл өөрениринин бөлүктөрүн, курстарын болгаш клубтарын орга-низастан, орус дыл башкыларының билин бедидери чугула.

Республиканың бичии уруглар библиотекаларының фондуларын бичии уругларга орус дылда ном-чулга номнары-биле четчелээринче, национал школаларның өөреникчи-леринге номчулга номнарының бол-гаш методика номнарының үндү-рүлгезинче Галина Селиверсто-ва кичээнгейни угландырган.

Орус дылды өөрениринин ай-тырыгларын билдиги специалис-тер-биле сайгарып көргөш, орус дылды өөрениринин айтырыгларын шинчилээр эртем лабораториязын өөредилге системазынга тургузар, уругларга орус дылга номчулга номнарын үндүрерин көвүдөдир айтышкыннарны өөредилге яамы-зынга Шолбан Кара-оол берген.

Орус дыл башкыларын көдээ школаларга быжыглап арттыра-рының айтырыгларын база чугаалаш-кан. Оң бир оруу — дугуржулга езугаар көдээ школаларда ажылдап турар башкыларга чурттаар оран-бажың тудуп алырынга дузаны көргүзери. Бо арга көдээ школалар-ны башкылар-биле четчелээринин чидиг айтырыын чавырылдыраарын бадыткаан.

Аныяк-өскенни өөредиринге болгаш кижизидеринге орус дыл улуг уjur-дузалыг болганда, орус дылдың кол республика инспекто-рун томуйлаар саналды Тываның Баштыңы деткээн.

sov.tuva.ru-дан.

Сыдым — Саха чуртунда

Чеди кулаш тыва сарыг сыдымны Саха Республика- нын Күрүнэ Хуралының дар- газының оралакчызы Алек- сандр Жирков «дергилеп» алгаш халдып чана берген.

Тываларның бурунгу өгбелери- ниң аргазы-биле кылган сыдым- ны ол «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» делгелге-ярмаркага көрүп кааш, бодунга белек кылдыр садып алган.

Тываны сахалар боттарының эрте-бурунгу чурту деп санаар болгаш, Саха-Якутияның парла- мент делегациязының кижигүн- нери бистиң республиканы дыка

сонуургааннар. Национал музей- де «Скифтерниң алдыны» делгел- ге оларны шуут кайгаткан. Тыва биле Россияның чаңгыс демне- жилгезиниң эгелекчилериниң би- рээзи Чамзы Камбы-лама эрткен вектиң 30 чылдарында чедир чурт- тал болгаш чүдүп турган Үстүү-Хү- рээге якут делегаттар чедип, оон төөгүзү-биле танышканнар.

«Тывалар бодунуң төөгүзүңге, культуразыңга болгаш чүдүлгө- зинга кончуг хайыралыг чон-дур. Ынчангаш тывалар күштүг, туружу- боекүг улус-тур» — деп, Александр Жирков чугаалаан.

Улусчу фронт

Июнь 11-12 хүннерде Мос- квага, «Манеж» төп делгел- ге залында Бүгү-россияның улусчу фронтузунуң Тургу- зукчу съездизи болур.

Тургузукчу съездиге Улусчу фронту уставтыг болгаш програм- малыг бүрүн эрге-хүлээлгелиг хөй- нити организация апаар. Бүгү- россияның улусчу фронтузунуң девискээрлерде организациястыг ко- митеттерин тургузары доозулган. Амгы үеде 83 организациястыг коми- теттер девискээрлерде ачылдал турар.

Улусчу фронтуң республи- када организациястыг комитетиниң

баштайгы хуралында оон удуртук- чузунга Тывада ат-сураа билдин- гир журналист болгаш хөй-ниити ажилдакчы Дина Оюн сонгуктан. Массалыг информация чепсекте- риниң ажилдакчыларында интер- вьюзунга: «Улусчу фронтуң рес- публика организациязының кол со- рулгазы оон ажилында Тываның хөй-ниитизиниң идепкейлиг кир- жилгези, оларның ажилын респу- бликаның чурттагыч чонунуң эрге- ажыынче угландыраар — деп, ол чугаалаан. — Шинтипирлерни хү- лээп алырда, чоннуң санал-оналын кичээнге алыры чугула».

Өрттерни өжүргөн

Каа-Хем кожуунда Бүрен- Бай-Хаак суурнуң мурнуу чүк талазында 35 километр хире черде арга-арыгга хып турган өрттү эрткен дышта- нар хүнде, май 26-да, өртчү- лер өжүргөн.

Ол дээрже республиканың де- вискээринде өжүргөн сөөлгү өрт болган. 20 гектар арга-арыгга черге хып турган өрттү өжүреринге арга-арыг албанының 21 ажилдак- чылары, Оңза байдалдар яамызы- ның Сибирь девискээр эргелели- ниң Ми-8 вертоледун өртчүлери болгаш оларның дериг-херекселин дажылгаарында ажылгап өжүргөн. Май 27-де байдал-биле алырга, Тываның девискээринде хып турар өрт чок.

Тыва Республиканың Арга- арыг ажил-агыиының талазы-биле комитетиниң дыңнатканы-биле алырга, республиканың девискээ- ринге 80 өрт 23,9 муң гектар черге хып турган, оон иштинде 19,1 муң гектар арга-арыглыг девискээр. Эрткен чылдың ол-ла үезинге дең- нээрге, бо чылын Тываның де- вискээринге өрттерниң саны эвээжээн,

ынчалза-даа өрттенген девискээр көвүдээн.

Республиканың арга-арыг ко- митетиниң даргазы Вадим Кы- зыл-оолдун бодалы-биле алырга, өрттер хып үнериниң айылы Тывада ам-даа бар. Агаар-бойдус хайгаараар албан черлериниң дың- натканы езугаар, чоокку хүннерде изип эгелээр.

Өртчүлөр машина-техника, де- риг-херекселдерин хынап, септеп, өрттер хып үнер болза, оларны өжүреринге шыңгыы белекенип турарлар.

Оңза байдалдар яамызының Сибирь девискээр эргелелиниң, «Тываавиа» бүдүрүлгениң ужар- чүүлү республиканың девискээрин агаардан хайгаарал, кайда өрт хып үнгенин өртчүлөргө дыңнадырынга белең.

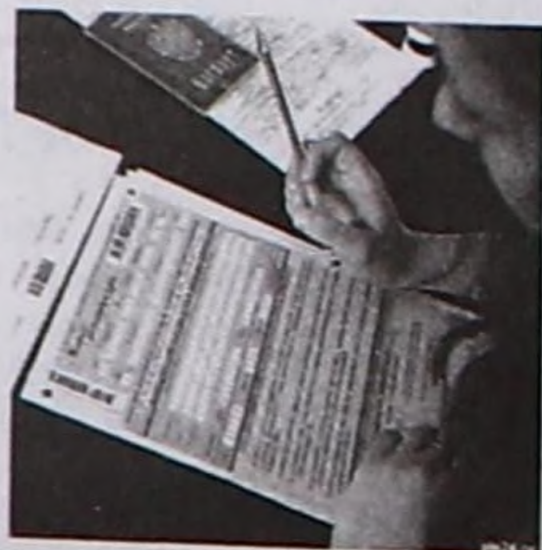
Шылгалдалар эгелээн

Май 27-де Тываның аң-гы-аңгы булуңнарында ниити билиг өөредилге албан чер- лериниң доозукчулары чаң-гыс аай күрүнэ шылгалдала- рын дужаап эгелей берген. Чаңгыс аай күрүнэ шылгалда- ларының кол үези май 27-ден июнь 19-ка чедир болур.

Республикада күрүнэ шыл- галдалары эрттирер 39 пункт бар, оон иштинде чедери берге Мөңгүн-Тайганың Мөген-Бүрен, Бай-Тайганың Кара-Хөл база Тере- Хөл кожуунуң Кунгуртуг суурлар- ның ниити билиг школалары кирип турар.

Тывада чаңгыс аай күрүнэ шыл- галдаларын 7261 кижик дужаар. 9-ку классты доозуп турарларның саны 4667, оларның шылгалдалар- ның чаа хевирин-биле 3803 кижик, а чаңылчаан хевирин-биле 864 кижик дужаар.

Чаңгыс аай күрүнэ шылгал- далары 14 аңгы эртемге эртер. Эрткен 2012 чылдың өөредилге чы-

лының эгезинде Росөөредилге хай- гааралының 2012 чылдың август 29-та № 3499-10 дужаалы езугаар чаңгыс аай күрүнэ шылгалдалары- ның практикасында эртем аайы- биле эң-не эвээш балл санын бир дугаар тургускан.

2013 чылда 9-ку класстың доо- зукчуларында байырлыг чыскаал- дары июнь 19-та, а 11 класстың доозукчуларының доозукчу кезээ- лери июнь 23-те болуп эртер.

Бистиң корр.

«ТЫВАГА БҮДҮРГЕН» — ТУС ЧЕРНИҢ БАРААННАРЫ

Тыва черниң бойдузу эгээртинмес казар бай- лактыг чурт боорундан аңгыда, кайгамчык уран- шеверлерниң болгаш төлөптиг чоннуң чурту дээрзинге кижик чоргаар- ланыр. Салым-чаянныг улус кандыг-даа ажилды туткаш, оон уран чүдүлгү эртинезин кылып үндү- рүптер деп чүвени амы- дыралда чаңгыс эвес удаа көрдүм.

Кандыг-даа мергежил, кандыг-даа ажилдың хевир- лери бо сайзыраңгай үеде ула- на чаа чадаже хөгжүп чоруур. Амгы үеде чогаадыкчы чоруу- биле кандыг-бир ажилды тып алыры кижик бүрүзүнүң аңгы-аңгы сонуур- галды болур. Оларның аразын- да сайгарлыкчы чорук азы ажыл- лап турарывыс бизнес — амыды- ралдың бир чугула кезээ апарган.

Бо ажилдың бурунгаар хөг- жүлдезинге Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун эгелээш ки- ни-биле боттанып турар «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» телеви- лелдин эң эки шынарлыг «Тывага бүдүргөн» барааннарын болгаш аш-чем кылыгларын көвүдөдир сорулгазы планнаттыган. Бо тала- зы-биле ажилдап чоруур ажил- агый болгаш хуу сайгарлыкчылар бистиң республикада хүнден хүн- че көвүдөп турар. Сайгарлыкчы чоруктуң эге таваан салып алы-

күүлүг байдалды чавырылдыра- ры» деп тускай сорулгалыг про- граммының деткимчезин эки деп санаар мен. Бо программа чонну күш-ажылга езулуг-ла чаңкыты- рар, сонуургалын оттурар болгаш сайгарлыкчы ажилын уламчы- лаарында улуг деткимче-дир.

Бистиң республикада ажил чок хамаатыларга ажилчын олуттар- ны тургузары-биле биче бүдү- рүлгелерни көвүдөдир айтырыг көрдүнгөн. Ынчангаш «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлөвилелге хамаарыштыр респу- блика чергелиг делгелгени май 24-тен 26-га чедир эрттирген.

Делгелгеге республикадан 19 муниципалдыг албан черлери ки- ришкен. Тывага бүдүргөн бараан- нарың кол-ла онзагай талазын көргүзүп, тус черниң арыг, чиг эттен кылган барааннарын ырак- узак черден келген сайгарлык- чылар 90 ажыг хевирниң уран- шевер кылыгларын делгеп сал- ганнар. «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелге тура-со- руктуг, ажилгы, кызымак, дидим улус киржир болгай. Республика- ның кожуннар болгаш суму дар- галары Тываның Чазааның Баш- тыңы Шолбан Валерьевичиге тус черниң чонунуң бүдүрүп кылган барааннарының талазы-биле дел- геренгей медээлерни бергеннер.

Тываның аңгы-аңгы булуңна- рындан келген уран-шеверлер- ниң ажилдарында, тыва национал идик-хеп, өгнүң бүрүн херексели, аъттың дерин, дүктен болгаш кештен кылыглар, сүй белектер, янзы-бүрү каасталгалар, ыяш ар- тынчыларындан кылган чүүлдер, тудуг болгаш орук материалдары, мал чими, чадыглар болгаш оон-даа өске чогаадыкчы тывызык ажил- дар хөйү-биле делгеттинген. Бо-ла бүгү ажилдарның аразында эң-не нептереңгей-биле көдээ ажил- агыйның болбаазырадып бүдүргөн

Ус-шеверлерни шаңнап турары.

барааннары көскү черни ээлеп турган. Оларның аразында нарын бүдүрүлгелиг чемнер — савада кудуп каан өшкү сүдү, саржаг база сарлык сүдүн болгаш ары чигирин кылганы онзагай болду.

Тус черниң бараанын бүдүрүп чоруур сайгарлыкчыларга детким- чени көргүзерин ТР-ниң Башты- ны — Чазааның Даргазы Ш.Кара- оол демдеглээн. Тывага бүдүргөн барааннар делегей болгаш Россия чергелиг мөөрейлерге чаңгыс эвес удаа киржип, тиилелгелиг чанып, кээп турар.

Тываның Баштыңы Шолбан Ка- ра-оол дугуржуга езугаар «Студия 25 кадр» реклама агентилелиниң удуртукчузу Олег Гурочкин-би- ле кады делгелгениң тиилекчиле- ринге телевидениеге роликтерни кылыр болгаш садар эргени көр- гүскен сертификаттарны тыпсыр.

Шаңналдар тыпсып турар үеде.

Россияның Сайгарлыкчы чо- руунуң хүнүн таварыштыр рес- публика иштинде чарлаттыган «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүл- гө» төлөвилелдин делгелгезиниң түнели-биле Мөңгүн-Тайганың биче болгаш ортумак сайгарлык- чы ажилын үнелээн. Бо кожун- да сарлык дүгүндөн чылыг ук- тарны, солун чемнериниң би- рээзи — хеммелеп каан эътти онзалал демдеглээн. Бистиң рес- публикада ыяш ажил-агыиының сайзыралы көскү болуп турары өөрүнчүг. Тандыдан Вячеслав Соянның «Бай-Хаак Аква» бүдү- рүлгезиниң үндүрүп турары газ чок савалап каан ижер суу кижик бүрүзүңге таныш. Арат ажил-агы- лыг Юрий Лойгу сүт хүлээп алыр бүдүрүлгени тургускан, сүттен янзы-бүрү кылыгларны болбаазы- радып турарын делгелгеде салган. Ол-ла кожундан арат ажилдыг Херел Монгуш өшкү сүдүн савалап белекээң. Бо делгелгеден кым- даа мындыг ажилды көргүспеди.

Тоолзуг оран Тожунуң аңгы- аңгы ажил-агыиылары черниң ыраан ыраксымгай чедип кел- геннер. Оларда балык ажилын- да Сайдаш Монгуш, а оон ыңай «Азас» төлөвилелин анык сай- гарлыкчы Болат Тюлюштуң кыл-

ганын чон сонуургал- геннер. Тоора-Хемниң зы Вера Зиновьева үнү чылыткыны (теплица), хора чок (химия чок) чаңгыс чер-чурттуглар- дып-саарып турары д сенчиг. Тожу биле ко- Каа-Хем кожунуң Си- дан Владимир Гусев кат- ногаа аймаандан, тоо- болгаш мөөгүнү бол- ба кылып турарын көргүзүп

Эрзинниң Мөренден- Дажимба база-ла балык сайзырадып турарын де көрүп болур. Бо кожун- даа өске ажил-агыиыла- рының уран-шевер ажил- келгеннер, машина ишти- ларны, хөрөктээштерни хол-хаптарын инек, хой- теринден даарааны онзага

Ырак кожуннарның Өвүрнүң «Чалааты» КУ- генин сарааттал кылганын нер. Кызыгаар кыдынд суурнуң бо улуг бүдү- ге деткимчени көргүзүпте республикадан дашкаар садып-саарып болурунун бар деп бодаар мен. А өске аңгы-аңгы угляны ажил-агыиылар бо кожун Дус-Даг уургайының өнү- рын хол-биле казып турга суй белектерни чазал кыл гарлыкчы Айдыс-оол Ку

А-Х.Алыкааның тырттыр чуруктары.

«МАЙ» ЧАРЛЫКТАРЫНЫҢ КҮҮСЕЛДЕЗИ

Россия Федерациязы-
ның Президентиси албан-ду-
жаалга эрткен чылдың май
айда эглип келгеш, Владимир
Путин элээн каш чарлыктар-
ны үндүргөн.

Ол чарлыктар Россияның моон согуулар көгжүлдөзүнүн угланыш-сынаарын тодараткан. Путинниң согулда мурнунда программазында үндөзилеттинген ол чарлыктар күүттүң девискээрлериниң чазактарынга болгаш оларның удуртукчуларынга дараазында алды чылда чыгыш дарааның удуртулгасы апарган. Президентиниң чугаазы-биле алырга, ында тургустунган согулгалар дидим болгаш берге-даа болза, амгы үедө делегей экономикасында нарын байдалдарында безин күүсеттиниң болур. Согулда мурнунда аазаашкыннары болтандырар дээш, хууда болгаш политиктиг харыысалгалыг яамы-ларда дүжүметтеринден, ол ышкаш девискээрлерниң баштыңнарындан егелделер кончуг шыңгыы болур деп, күүрүениң баштыңы сагын-чыган.

Россия Федерациязының Президентизининг Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзинин

дерни девискээрлер тодаргайлааш, көрдүнгөн хөмчөглери ботандырып кирипкен. Бар-ла аргаларны бистер ажыглаан-даа болзувусса, акша-хөрөңги курлавырлары-биле президентиниң чарлыктарының күүселдези долу хандыртынмаан — деп, Виктор Томенко демдеглээн.

— Красноярск край ышкаш экономиказы күштүгү девискээрдө акша-хөреңги чедишпестеп турда, Тыва ышкаш дотациялыг девискээрлер дугайында чүнү чугаалал болурул. Чарлыктарны күүседиринге эргежок чугула хоойлу-дүрүм актыларын бистиң республикавыста бадылаан, бюджет чарыгдалдарын чогумчудар талазы-биле улуг ажил чоруп турар. Бисте бар акша-хөреңги эвээш дээрзин база билеп тур бис. Ооң-биле холбаштыр президент-биле ужурашкаш, элзээн каш айтырыгларга деткимчени алзымза-даа, чазактан дуза ал чадаштым. Чүнү кылып турарын сайыттар билбес ышкаш кылдыр сагындырар-дыр. Саң-хөө яамызынга бистиң билдиршишкннеривиске харыылар бюджет чээлилери бээри-биле кызыгаарлаттыгнан боор-дур. Ол чүүл бистин дота-

крайның губернатору Александр Карлин илереткен. Ынчалза-даа баштайгы дээрзинде девискээрниң иштики курлавырларын, крайның болгаш муниципалитеттерниң шупту арга-хоргазын ажылгаарын ол демдеглээн.

— Байдалды ханызы-биле сайгарып көөрге, федералдыг бюджеттин дузазы черле херек — деп, Карлин сагындырган.

Сибирьнің губернаторларыныңнааш, байдалды дыка нарыс-
датпазынча Саң-хөө яамызының
төлээзи Вадим Васильев кыйгыр-
ган. 2013 чылдың май 1-нің байда-
лы-биле алырга, девискээрлерниң
орулгалары өскөн, а чарыгдалдары
эвээс деп, бодуңуң илеткелиңе ол
чугаалаан. Девискээрлерниң күрү-
неге өрөзин өстүрбөс, бюджет-
терниң акша-хөрөңгизиниң чедиш-
лес чоруун кызырар хемчеглерни
РФ-тиң Саң-хөө яамызы ап чору-
дуп турар. Бюджет ажилдакчыла-
рының шалыңын өстүреринге 100
млрд. рубльди дотация хевири-биле
бо чылын федералдыг казнадан
үндүрүп берген (60 млрд. рубльди
девискээрлерже чорудупкан).

Саң-хөө яамызының сан-чу-рагайлары-биле Виктор Толоконский чөлшээрлээн. Эрткен чылга деңнээрге, 2013 чылдың бирги кварталында СФО-нун девискээр-лериниң орулгазы чүггө бир хууга өскөн, 12 девискээрлерниң чеди-зинде орулгалар өспээн. Сибирь-ниң девискээрлери делегейде эконо-миктиг байдалдан кончуг хамаа-рылгалыг, орулгдан үндүргүгүнү хуузу мында улуг, ынчангаш бюд-жеттерини орулгазы ам-даа кызыр-лыр — деп, Виктор Толоконский сагындырган.

— Орулгалар өскөн дугайында рапорттар Экономиктиг хөгжүдө яамызының бүгүдөгө билдингир сан-чурагайлары-биле дүүшкөн болур ужурлуг. Президентинин чарлыктарын күүседиринге бистин байдалдарыыс дең турар болзун дээш хемчөглерни алыр херек — деп, Красноярск крайнын губерна-тору Лев Кузнецов саналдаан.

Президентинин чарлыктарынын күүсөлдөзүнүн байдалдарын де-вис-кэрлеринин удурткучулары сай-га-рып көргөш, карышкак чүүлдерни дүүштүрөр дээш, Саң-хөө яамызы-биле хуралды эрттирерин санал-дааннар.

— Бүгү байдалды сайгарып чугаалажып, аравыста билчир болур дээш, саң-хөө сайыды-биле ужуражыр херек. Чарлыктарның күүселдезинге үе эвээш арткан, ужуражылга май айда — июнь эгезинде болур ужурулг — деп, Хакас Республиканың баштыңы Виктор Зимин чугаалаан.

Губернаторларның саналдарын күрүнениң баштыңыга илеткелге киририн бузуреткеш:

— Конгуч шынгыы хөй айтырыгларже Сибирь девискээрлериниң удуртукчулары биле Саң-хөө яамызының көрүжү ийи аңгы-дыр, ынчангаш чангыс аай хөделири чутула. Чүглө кыдыындан хаар туткан акша-хөрөңги-биле тургустунган сорулгаларны шииттирлэзир болдунмас. Акша-хөрөңги дилэзрин соксаткаш, организаствыг ажилды чогулчудуп, эргелеп-башкараының аргаларын эрге-чагырганың федералдыг болгаш девискээр органныарының деңнелинге сайырадыр херек — деп, Виктор Толочковский хуралды түңнээн.

Анна КАМАЛОВА,
mk.ru

Федералдыг бүдүрүлгө апарган

Тывада «Кызыл» аэро-
портунга федералдыг казна
бүдүрүлгезиниң эрге-байда-
лын тывыскан. Ындыг шийт-
пирни Россияның Чазза май
15-те хүлээп алган.

«Чугула ужур-дузалыг стратегия бүдүрүлгени камгалап арттырар болгаш харын-даа сайзырадыр дээш регион Чазаның кылып чоруткан ажылының түңнели ол» — деп, республиканың орук-транспорт сайыды Олег Косоротов дыңнаткан.

2008 чылда «Тываның агаар оруктары» федералдыг күрүне бүдүрүлгези буураарының кырынга келген турганын сагындыраал. Оң уламындан Тыва чаа аэровокзалдыг аэропорт комплекзин чидирип, агаар-биле аргыжар кандыг-даа аргазы чок регион апарып болур турган. «РФ-тиң кызыгаар чоогунда республиказы өске субъектилер-биле чүгле М-54 автоорук-биле харылзаалыг турда, ындыг байдалды болдурбас ужурлуг апарган. Ыңчангаш, саң-хөө байдалы берге турза-даа, республика Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оол ол өнчү-хөреңгини регионунң өнчүс кылдыр садап алыр деп шийиттирлээн. Оон базазыңга

«Кызыл аэропорту» КУБ-ту тургус-
каш, ажыл-чорудулгазын деткип,
регион бюджетинден чыл санын-
да 14-16 млн. рубль субсидияны
тускайлап турган. Шак ынчаар ону
камгалап арттырып, турум ажылын
хандырып шыдаан» — деп, сайыт
уламчылаан.

Аэропортту федералдык деңгээлде дамыткан чорук Кызылдың аэропорт комплекзин «Россиянын транспорт системазын сайырадыры» федералдык тускай сорулгалык программага дүүштүр чаартып кылырынын инвестиция төлөвиленин күсүлдөзүн чедип алыры болур. «Шолбан Валерьевичинин сөөлгү чылдарда чедип алыр дээш оралдажып келген ажылы мындыг үрө-түнөөлдиг болуп, улуг сорулганы бистиң мурнувуста салган»-деп, Олег Косоротов демдеглээн.

Малчыннарны деткири-биле...

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун даалгазын күүседир-биле Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының ажылдап кылганы «Малчыннарның кыштаа» төлөвилелди күүседириниң талазы-биле республиканың комплекстиг программанын Тываның Чазза бадылаан.

Программаның кол сорулгасы: спубликаның малчыннарының ыдыралының деңгелин бедиде болгаш күш-ажылының байдал-рын экижидери дээрзин Шолбан-ра-оол демдеглээн.

Амгы үеде республикада көдээ жыл-агый бүдүрүлгелеринин, хууш турлаш тараачын-фермер ажил-айларынын, көдээ жыл-агый кооперативтеринин 2585 мал-инаар турлаглары бар. Олар-дын ишинде 1926 турлагда элек-ти чырыы чок турган. Ол ышкаш-т-биле хандырылга база кошкак-ты турган.

Малчынарга кышкы кажаалар-
ың болгаш бажыңнарның капитал-
птелгезинге, чаартып кылырынга
олгаш тударынга күрүне детким-
зин көргүзери-биле «Кыштаг»
программазын ажылдап кылган.
ну 2013 чылдан 2015 чылга чедир
үш чыл дургузунда күүседир, не-
елде акша-хөрөңги үнмес дээрзин
дыз ажал-агый болгаш аыш-чем-
идызы Самойлов Монгуш дыңнат-

кан. Акшаландырылышкынны Көдээ ажил-агый болгаш аъш-чем, Энергетика, Экономика яамыларының муниципалдыг тускай сорулгалыг программаларның болгаш Программаны киржикчизи малчыннарның акша-хөрөңгизиниң күсели-биле боттандырат. Ында айтылган хемчеглерни акшаландыраарыңа 49,14 млн. рубль көрдүнгөн, оон иштинде 17,25 млн. рубльди федералдыг бюджеттен, 9,76 миллионун—республиканындан үндүрер. Бюджеттен дашкаар дөстөрнүң үлүү 21,83 млн. рубль болур.

Программаның кол-кол хем-
чеглери болза, чер участоктарын
өнчү кылдыр алырынга, оларны
чурттакчылыг черлерини кылдыр
шилчилеринге, тудуг ыяжын чи-
гелделиг садып алырынга, суг алы-
кудуктарны казанырынга, энергия
четкилеринге технологтуг кошту-
ругаларнын чарыгдалдарынга суб-
сидия тыпсырынга болгаш өске-даа
эргежок чугула чүүлдерге дузаны
малчыннарга чедирери болур.

ТР-нің албан-еузунун
сайтызындан.

Өөредилге эрткен

«Тыва Республика Кызыл хоорай» хоорай округунун девискээринге Тыва Республикада оперативтиг штабтың удурталгычы-биле бо чылдың май 20-ден 24 хүннеринде күрүне эрге-чагырга органы—Тыва Республиканың Дээди судунун объектисинге террорисчи халдаашкынны бол-дурбазычын талазы-биле тус-кай өөредилге эртен.

Ол өөредилгени эрттирген кол
рулга болза, терроризмге удур
делиишкіннерже хаара туттун-
н яамыларның болгаш ведом-
стволарның кады ажылдажылгазын

улам ыңай сайзыраңгайжыдары.

Өөредилгеге республиканын эрге-хоёйлу камгалаар органнарын, а ол ышкаш Тыва Республиканын Дээди судунун болгаш «Тыва Республика Кызыл хоорай» хоорай округунун төлээлери киришкен.

Өөредилгеге дүүштүр хаара түтүүнган күштерниң хөдөлиниш-киннерин болгаш чепсек-херек-селдерниң ажылгалалын оператив-тиг штабтың удуртулгазы эки деп үнөлзэн.

Россияның Айыыл чок
чорук албанының Тыва Рес-
публика талазы-биле эргеле-
диниң парлалга албаны.

Маны КЫЗЫЛ:

«СОЛУГАЛААРНЫ БОТТАНДЫРАРЫ-БИЛЕ...»

— Маны Колхозпайович, бо чылын алдан-маадырларның тура халыышкынындан бээр 130 чылынга тураскааткан хемчеглерни демдегеп эрттиреринге хамаарыштыр силерниң Сүт-Хөл кожуунда кандыг белеткел ажылдары кылдынып турарыл?

— Алдан-маадырларның тура халыышкынының 130 чыл болур оюнга 2012 чылда ТР-ниң Чазаанга хемчеглерниң төлөвилелин кириген бис. Бо чылдың эгезинде, январь 23-те, кожууннуң организастыг комитетин тургускаш, ооң кежигүннеринде муниципалдыг тус чер бот-башкарылга органнарының удуртукчулары, депутаттар, чогаалчылардан Черлиг-оол Чашкын-маевичини база журналистерни кириген. Организастыг хуралдар ай санында-ла 22-ниң хүнүнде эртип турар. Аңаа кылыр ужурул болгаш кылдыган ажылдарны чугаалажып турар бис. Өгбелеривистиң маадырлыг чоруунга тураскааткан хемчеглер тургускан план езугаар эртип турар. Апрель 26-да бистиң чаңгыс чер-чурттуг артистеривис «Сүт-хөлчүлөр бис» деп, өгбелеривисти алгал-йөрээген концертти Кызыл хоорайга көргүскен. Тываның эртем-шинчилел институту-биле сырый харылзажып, эртем-практиктиг конференцияны сентябрь 13-те эрттирери көрдүнген. Оон аңгыда, республиканың Алдан-маадыр аттыг чурт-

Алдан-маадырларның ат-сывын бижээн болгаш аңаа хамаарышкан экспонаттар музейде эвээш деп бодаар мен.

шинчилел музейи-биле делгелгени ажыдарын дугуруштувус. Алдан-маадырларның дугайында төөгүлүг болуушкуннарын материалдарын делгевистиан, чон-биле харылзааны быжыгларынга бо хемчег солун болурунга идегээр-дир бис. Чүге дээр, алдан-маадырларның ат-сывын бижээн болгаш аңаа хамаарышкан экспонаттар музейде эвээш деп бодаар мен. Солун-сеткүүлдерде бижээн материалдар база бар. Чаа туттунуп турар Хемчиктин көвүрүүн Самбажык деп ажылчын ат-биле адаан. Бо тураскаалды төндүр кылырынга төлөвилелди ажылдап кылып турар. Алдан-Маадыр суму-зунга аъттыг араттың тей кырынга харанып турар тураскаалын тударының төлөвилелин база өөренип көрүп турар бис. Бо ажылдарны кылырынга бистиң чаңгыс чер-чурттувус, скульптор Байза Монгушович ниитизи-биле 600 муң рубль херегин санап тургускан. Бо ажылды кылырынга чурттагыч чондан дузаламчы акаа чыырын бодал турар бис.

— Кожууннуң өөредилге черлеринде байырлалга хамаарыштыр кандыг хемчеглер эртип турар ирги? Маадыр өгбелериниң дугайында сургуулдарның билишкени кандыгыл?

— Алдан-маадырларның тура халыышкынының 130 чыл оюнга тураскааткан база 2014 чылда Тываның Россияга каттышканының 100 чылынга таварыштыр хемчеглерге хамаарыштыр өөреникчилер аразынга эртем-шинчилел конференцияларын эрттирип эгелзэн. Оон ыңай культура-массалыг бол-

Кол редактор И.Дамба-Хуурак кожууннуң чагырга даргазы М.К. Кызыл-биле чугаалажып олурары.

гаш спортчу хемчеглер байырлалдарга уткуштур планда көрдүнген.

— Ак-Даш чурттуг Иван Назын-оолович Донгак 1 га черден 18 центнер тарааны ажаап ап турары республикада эки көргүзүг-дүр. Тараа болгаш арат ажыл-агыйларының дугайында чугаалап көрүңерем?

— Тараа ажаалдазының талазы-биле 2012 чылда кожууннуң көргүзүглери эки, республика иштинде 2-ги черде чоруп турар. Чүге дээр, эрткен чылын кончук кааңнаашкыныг хүннерде, суггарылга эки болган, улуг күштү тарылга шөлдеринге суггарылгаже мөөнүнн турган. Ынчангаш дүжүт ажаалдазы эки үре-түннелдиг болганын херечилеп турар. Чамдык арат ажыл-агыйлар 15-18 центнер тарааны ажаап алганнар. Ниити кожуунда тарааның дүжүдү 11 центнер болган. Ажыл-агыйы эки түннелдерлиг араттар база аравыста бар. Тараа культуралары — кызыл-тасты, арбайны эки ажаап ап турарлар. Эң-не кол мал чеми — сула. Кыштаглаашкына белеткел ажылдары эгелеп турда, соок үелерде ажылгаар суланың курлавырларын белеткеп алырын доктаамал чорудуп турар. Бистиң кожуундан керээ езугаар Мөңгүн-Тайга кожуун мал чемин доктаамал ап турар. Мөңгүн-тайгажылар чүгле мал чемин эвес, сизген-ширбиинди база бистиң кожууннуң девискээринден кезип ап турарлар. ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызы тараа-биле Кызылда куш фабрикасын хандырап чурумну тургускан. Бистиң чон тараа, кызыл-тасты, суланы боттары тарып ап турарын эки үлегер деп бодаар мен. Соктаан далганны, тарааны садып-саарып турарлар. Оон ыңай тараа культуразындан аңгыда, огород ажылы көскү черни ээлеп турар. Ниити суггарылга ажылын Алаштын суггарылга системасы харыылап, хүлээнип алган. ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы Үстүү-Ишкинге 150 муң рубль, Ак-Буганың суггарылгазының септелгезинге 100 муң рубльдин деткимчезин көргүскенин демдеглээр апаар.

— Силерниң кожуунда эскерген чүүлүм — чаш өзүмнерин чоннуң эки өстүрүп турары. Ак-Даш суурга база-ла ону көрдүм. Ногаажыдылга ажы-

лынга улуг сонургалдыг чондур деп билдим. База эң-не кол айтыргаларның бирээзи, ТР-ниң Баштыңының—Чазааның Даргазының чарлааны «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлөвилелге силерниң кожуунда кандыг барааннарны бүдүрүп турарыл?

— «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлөвилелдин ажылдары бистиң кожуунда боттанып эгелзэн. Бо эгелзешкинге ниитизи-биле 15 төлөвилел киришкен, ооң иштинде 6-зын ТР-ниң Экономика яамызының шугумундан база Сүт-Хөл кожууннуң Чонну ажылга хаара тудар төвүнден күзелдиглерге акшаландырышкыны деткимче кылдыр берип турар.

Чаа туттунуп турар Хемчиктин көвүрүүн Самбажык деп ажылчын ат-биле адаан.

Алдан-Маадыр суму-зунда тарааны тарып, болбаазырадыр ажылдарны кылып турар. Ишкин суурда чинге-тараа болбаазырадыр биче бүдүрүлгө бар. Чинге-тарааны ажаар дүрүмнерин тыва езу-биле доктааткан. Алгы-кеш болбаазырадыр хол-биле кылып бүдүрүлгө Бора-Тайга суурунда тургустунган. Бо ажылын улгаттыраарын кылып турарлар. Ол-ла сумуда хомус кылып бүдүрүлгө ажыттынган. Хөөмейжи Маржымал Ондарның оглу хомус кылып биче цехтиг. Ачазындан билип алган хомус кылырын чажыттарын сайзырадып, болбаазырадып чоруур. Ишкинде кидис кылыгларын болбаазырадыр биче бүдүрүлгө барын эки деп көөр мен. Малдың дүгүн кыргааш, янзы-бүрү өңнөр-биле будуп, кылып турары онза чорду. Оон-даа ыңай тудуг материалдарын дилип белеткээр (белен бажың, гараж ыяштары), хлеб быжыраар дээш, оон-даа еске ажылдарны демдегеп болур.

— Кидис болбаазырадыр талазы-биле Моол чуртунче кирип, оларның дуржулганын алган силер бе?

— Бистиң ус-шеверлеривис кидис кылыгларының талазы-биле эрткен чылын Мөңгүн-Тайга кожуунга семинар эрттирген моол башкыларның өөредилгезин эртип,

шынзылганы алганнар. Сүт болгаш эт болбаазырадыр биче бүдүрүлгелер база бар, оон ыңай демдеглээрим болза, эткир уксааның мыйыстыг бода малын азырап өстүрериниң программазы езу-гаар 2012 чылда бистиң кожуунга берген герефорд уксааның инектеринден бо чылга чедир 15 бызааны алган. Бо герефорд уксааның эткир бода малын азырап өстүрерин чон дыка сонургал турар.

— Ак-Даш суур чыжыргана-биле байлак оран болгай. Чыжыргана аарыг-аржыкка дыка дузалыг деп санаар болгай. Чыжыргана үзүн болбаазырадыр арганы төлөвилелче кириген болза...

— Таңды кежи чыжыргана, кат-чимис, тоорук, кулча, артыш болгаш оон-даа өске эм үнүштерни чон боттарының күжү-биле чылдың-на чыып ап база садып-сайгарып-даа турарлар. Ол ышкаш бойдустан бо байлаан чондан чагып ап турар шыырак сайгарлыкчылар база бар. Бо ажыл талазы-биле «Чагытай» бүдүрүлгези-биле дугуржулганы кылып, кады ажылдаарын көргөн.

— Силерниң девискээрде кайгамчыктыг «Шаараш» аржааны бар болгай.

— «Шаараш» аржаанының адын ооң мурнунда Үстүү-Дөргүн деп адаар чүве. Ынчан Сүт-Хөл совхозка хамааржып турган, оларның хоочуннары эмненип кирип чораан. Бо аржааны 3 чыл бурунгаар сайгарлыкчы Чингис Лопсан чонга дыштаныр, эмненир, удуур-чыдар, аштаныр-чемненир эпиг байдалды тургускан. «Шаараш» аржаанынга чылдың-на чоок-кавы черлерден 500 хире киж кээп эмненип турарын демдегеп каайн. Боостаага, ангинага, сөөк-даяк болгаш ниитизи-биле тыныш органнарының аарыгларынга кончук эки аржаан-дыр. Оон суу сооксумаар, кижини домнаар, чинээр. Географтыг туружу эпиг черде, Кызыл-Тайганың эдзэнден үнүп чыдар, аргыжылга оруу база ажырбас.

— Маны Колхозпайович, кожуунда туризм талазы-биле сайзырал кандыгыл?

— Сүт-Хөлдүн девискээри күрүнениң камгалалдыг черлеринге хамааржыр, ынчангаш, ыяш ке-

зери чөпшээрелдиг бо. Ишкинде хая-куйда буу камгалап кадагалаары бодаар мен. Чаа-Хөл бурган» дег, ооң-биле чон ында барып чуу чоруур. «Шаараш», «Уу» нарынга база дыштаныр «Уру» аржааны 1978 Саян-Шушенск девискамгалалдыг черинде гаш, аңаа дыштаныр чөпшээрел-бижитки ризмни сайзырадыр а шитипирлээри планда

— Корум-чурум ай хамаарыштыр кандыг көрдүнүп турар ирги?

— Бо айтыргыны тус нары, полиция болга ажылдакчылар аразы харылзаалыг, доктаамал нерни кылып, хайгаара Кайда-даа корум-чурум кол деп санаар мен.

— Тывага арагаллаа эвээжедир дизе, канды кылза эки деп бодаар

— Маңаа хамаарыч бодалым, Хонук-оол евичиниң «Кижиниң 3 номда эки угаадылар тайылбырлаан-дыр, киж номчааш, сайгарылга чугула-дыр. Эр кижини дүрүмнерин үндүргенин мен. Бистерде хей-ни бан черлери, херээженне адалар чөвүлели ажылда турар. Чоннуң социал ба кичээнгейни угландыра ижиптер өг-бүлелерни хай алган бис. Херээжен улус же кирип турары дүвүре Өг-бүлениң кол чемгери иелерге ону ишпезин күз

— Делегей болгаш чергелиг хүндүлээрин тик кымыл?

— Бистиң чуртувусту ралдың оруунга чедир Владимир Владимирович шыырак политик деп сан Чурттуң президентизини ады делегейде билдингир

— Силерниң-биле ез кижиниң мөзү-шынары болур ужурулугул?

— Эр киж тура-сорук жыг күзел-бодалдыг болгаш чуртун камгалап шыдаар болур ужурулуг.

— Тывавыстың ам-даа депшилгези, сайзырал чүнү кылып чорудар бол

— Мен бодаарымга, бүрүзү эки ажылдаар, кеж ужурулуг. Кызымак киж кай айга, хүнге-даа чеде бээр де бар болгай. Амыдыралда б чүүлдерни чидирбес, ону са дып уламчылаар ужурулуг би

— Сүт-Хөл чонунуң хей-ам-даа көдүрер деп болза кандыг хемчеглер чорудуп болурул?

— Кол-ла чүүл, баштай салып алып. Оон сорулганын планын тургузар. А удуртук күсүлдезинче улуг кичээ угландырап ужурулуг. Салдар сорулгаларның түннелдери Хөл чонунга салдарлыг бол чонувус «Тоолчургу чараш Сүт чурттуг мен...» деп чоргаар болуру чугула.

— Айтыргаларга чедик харылап бергениңер четтирдим.

Инна ДАМБА-ХУУР чугаала

ЧЫЛЫГ ЧУГААДАН СЕТКИЛ ӨӨРҮП...

Сүт-Хөл кожуунга «Шын» солунунуң хуу база-ла удурчулар-биле ужуражылган эгелзэи. Ону кожуун чыргазының даргазының экономика талазы-биле орашкан Ш.А. Шини-Байыр эрттирген. Ужуражылган хуралга Сүт-Хөл кожуунуң бүгү сумуларының албан организация-ларының удуртукчулары келген.

«Шын» солунунуң кол редактору Дамба-Хуурак 2013 чылдың кварталының түнели-биле солунунуң чагыдылганының биле республикада ийгилик чоруп турары дээш, сүт-хөлүргө байыр чедирбишаан, четтиргенин илереткен. Оон да солунунуң ажил-амыдыралы мурунда турар сорулганы дугайында тайылбырны берген. Тыва биле Россияның кежилгезинин 100 чылын-раскааткан «Төрзүн чуртун берем», «Чаа ыры» деп билелдерге тодаргайы-биле берген. Бо ийи төлөвилел езу-чарлаттынар мөөрейлерин элдин 2014 чылдың Наадым үзүнде үндүрер. «Шын» солунуң чагыдылганының республикада мөөрейинин түнелин өнчүзүнде үндүрер. Кайы-даа мөөрейлерин тиилекчилерин аңаа шаңналдар манап турар, аңаа мөөрейлерге идепкей-биржиринче сүт-хөлчүлерин ыргар.

Агаалар болгаш социал айттар килдизинин редактору, «Шын» солунунуң Сүт-Хөл кожуунуң биле куратору Алдынай Хоо солунунуң хөй чылдарда келлиг чагыдыкчыларына аңаа бижикчилеринге өөрүп ийишкенин бижиктерин тың. «Шын» солунунуң хүндүлелдерин Суг-Аксыдан 1953-жылдан бээр солунунуң штаттан аар корреспондентизи болуп Бораш Серенмаевич Оңор, Кызыл-Тайга сумуздан Ю. Самбынович Тюлюшка, Маадырдан Чылбак Монор, Бора-Тайгадан Мөңгүн-оол арга тывысты.

Алаштыр почта салбырының ийи Марита Кожааловна Каакка, почтачылар Тамара Кыжааловна Ооржакка, Мария Ондарга, оператор Чечен-Караевна Ши-Сүрүнге суйктарни болгаш акша шаңнал-ны тывыскаш, моон сонгаар-даа солуну-вустуң чагыдылганы аңаа үзүнде номчукчуга чеди-зи дээш кызымаккай ажил-ын күззэн.

Сүт-Хөл кожуун чагыргазының азының бирги оралакчызы Ки-Санчыевич Ооржак солунунуң аңаа бедик үнелелди берип, арыннарында дерилге-шимел-ге болгаш утка-шынарынга-амаарыштыр чаартылгаларны алап демдеглээш, көдээниң амыдыралын ханыладыр чырыда-е кол кичээнгейни угландыра-сүмелзэн. Ырак-узак кожуун-а ажилдажылга дугайында ажилдажылганы кылып, чон-биле чугаа кылып келгени дээш, «Шын» солунуң «Чыгыштарга» өөрүп четтиргенин берип, чогаадыкчы чедишкенин күззэн.

Үндүлүг бижикчиси Бораш

Ондар солун-биле харылзажып келген үзүнде шүгүмчүлел-диг чүүлдер дээш кижилерге сөгледип, бак чаңнадып-даа турган таварылгаларын сактып чугаалаан. Ынчалза-даа Бораш Серенмаевич чедер-четпестер-биле черле эпте-жиш шыдаас чаңын кажан-даа сал-баан. Кожуун, сурунун а-алдары, чаңгыс чер-чурттугларының чагай амыдыралы дээш ол бөгүн-даа четпестер-биле демисешпишаан. Бо үеде удуртукчу ажилдакчылар безин солун-сеткүүл чагытпас апарганын ол шыңгызы-биле буруу шапты. Республиканың амыдыралын бүгү талазы-биле чырыдып турар «Шын» солуну чагыдып албас удуртукчуның ажилы-га хамаарылгазы билдингир дээрзин, өске кожуун, сумуларда ажил-амыдырал кайы хире чоруп турарын сонугавас, бодуну-биле деңнеп, түнел кылбас чорук-тур деп ол ажы-биле чугаалаан. Бораш Серенмаевич медээлерин, бижзэн чүүлдерин солунга озал чокка үнзүн дээш, кожуун биле Кызыл аразында халып турар хуу такси чолаачыларына өртзүн төлзүш чорудуп турар, ынчалза-даа чамдык үелерде олары солунга үнмейн баар таварылгалар барына сеткили хомудуп, моон сонгаар үзүнде парлап турарын диледи. Оон аңгыда солун чагыдылганына эң-не идепкейли-биле киржи-п, почта начальниги-биле кады ол талазы-биле ажилдаан түнелинде сайгарылгалыг чүүлү «Шынче» бижирин азады.

Мындыг сагыш чоаачал номчукчу, бижикчилиг болганы сүт-хөлчүлерин аас-кежи-дир. Шынап-ла, Бораш Серенмаевич шын дээнде, чөптүг чорук болгаш харысалга дээнде каяа-даа чедип

Почта ажилдакчылары.

чугулал — бо бүгүнү удуртукчу кижилер сайгарып бодап, билип, эскерип көргөш, санал-оналын, сүмезин кадар ужурулуг. Чедер-четпестерин харын кым-даа болза чарлакса-болбайн канчаар, ынчалза-даа эки чүүлдерин, кызымак ажил-ишчи чонун канчал макта-вас боор. Солун-сеткүүл номчу-вайн турар удуртукчулар база дораан билдине бээр. Номчуп турар кижилер солун арында кандыг айтырыглар тургустунуп турарын, кандыгы чедир чырыттынмайн турарын ала-чайгаар чугаалай бээр, а билбес кижилер чүнү чугаалаар, чүнү санал-даар деп харын.

Суг-Аксының көдээ Культура бажыныга ужуражылганы кезээ чурттакчы чон-биле эрттирдивис. Аңаа байдал сыр өске болду. Айтырыглар-даа эмгек, чүгүл харылап четтигип турдус, санал-оналдар, сүмелерин үзүктел чок чугаалап турдулар. Чон «Шын» номчуп турар, оон хөйү манап турар дээрзинин бадыйкалы ол-дур. Шүгүмчүлелди-даа дыңна-дывыс, макталды-даа алдывыс. Кожуунуң өөредилге килдизинин

артык эки билер силер. Ынчангаш ол нарын айтырыгларга хамаарыш-тыр бодалдарыңарны үлежи-п, ону канчаар эди алырыңар арга-сү-мезин коллегаларыңар-биле ажык чугаалажып, солун арын ажыглап, ол темаларны доктаамал кичээ-гейге тударын журналистер-биле демнежи-п чорударын дилээр-дир бис. Ылангыя социал педагогтар «Шын»-биле харылзажып көрүңер.

Башкылар дугайында чугаа болу берген болганда, оларга ха-маарыштыр эскериглеримни маңа айтыр бодап ор мен.

Бай-Тайга кожуунга удуртук-чулар-биле ужурашкаш, албан организациялар кезээш, Тээли ортумак школазынче кирер хире үевис чок болган. Ол хиреде Тээ-лиде алдарлыг чаңгыс чер-чурттуу генерал В.Б. Кара-Салдың адын эдилзэн № 1 ортумак ниити билиг школазының башкылары кичээлде-ри доосту-даа бээр, кезээкиниң 7 шакта-даа таравайн, шупту бир класста чыгып алган журналис-терни чалап, манап орап деп сөс дыңналып кээр, клубка чон-биле ужуражылга бетинде оларга чедип-

болгаш солунчулар мага хандыр чугаалаштывыс. Бисти шуут салык-савайн турдулар, клубта чон манай берген боорга-ла, чугаавысты арай деп дооскан бис. Ол школа дуга-йында улуг материалды ыялап-ла үндүрер бис.

Башкылар-биле ужуражылганы шуут аңгылап эрттирер ужурулуг чүве-дир эвеспе дишкеш, Сүт-Хөл кожуунче баарда, баш удур башкылар-биле ужуражылганы сагындырып каан бис. А чедер бээривиске, 4-5-ле башкы үстүкү класс өөреникчилери-биле орап болган. Хайыракан сумузуңа чон-биле ужуражылга башкылар-ла чыг-лыр боор деп бодаанывыс ындыг эвес, 2-3-ле башкы келген. Суг-Аксы ортумак школазында-даа, ында кожуунуң төп эмнелгезинде-даа «Шын» солунуң чагыдылганы чок болду. Көдээ интеллигенция — башкылар, эмчилер, удуртук-чулар мындыг боорга, өзүп орап салгалдары кандыг бооруп? Нацио-нал чоргаарал — төрзүн чуртунга, төрзүн дылынга, төрел чонунга чоргааралды чүгө даянып, кымның үлегеринге кижизидер бис? «Шын» солуну, тыва чогаалдарны номчу-вас болза, салгалдарывыс төрзүн дылын билбес боор. «Шын» солуну чагыдып турбас болза, ол чоорту дүжер, а ол дү-жер болза, төрзүн дылывыс база чидер, а дылы чок нация база-ла эсти-п-чидер салым-чолга таваржыр дээрзин медресе билзе чогуур. Бо дугайын Суг-Аксы школазынча чугаалашты-выс. Солун-биле харылзаа тудар өөреникчилери-даа тодараттывыс. Оон чүүлүн манап тур бис.

Хоочун чагыдыкчывыс Нор-бу Чаш-оолович Ховалыг солун саналдарны кириди: — Чазактың доктаал-саавырларын аңгы солун кылдыр үндүрүп турар апарганын эскердим. Ону ынчаар уламчы-лаар болза эки. Солун аразынга үндүрүп каарга хоржок-тур. Чиде-даа бээр, от-көсче-даа кире бээр. Аңгы кылып каар болза, аңгы камнап, чыып аар-ла болгай бис. Оон аңгыда байырлалдар келир-ле, солун-сеткүүл-даа келбестээр, радио, телевидение-даа чок — көдээ чон шуут «караңгы» бис. Узун байырлалдарда-даа оода солуну үнер хүннеринин аайы-биле парлап үндүрүп турар болза деп дилеглиг мен, оон башка ол хүннерде «согур»-биле демей апар-дыр бис — дээр, залга органнар адыш часкап деткиди.

Ол шын айтырыг-дыр. Редакция ону хүлээп көргөш, байырлал-дар хүннеринде-даа солуну үндүрүп турарының аргазын өөре-нип көөр апар. Хамык айтырыг акша-хөреңгиге-ле кээп үзери билдингир, ынчалза-даа чонувус «Шын» чагыдылганын сагыш-сеткилинден деткип, холга алып болза, ол айтырыг-даа ийитпир-леттине бээр-дир ийин.

Сүт-хөлчүлер-биле чугаа чылыг болду. Дугуржулга-выс амыдыралга боттаныр-ла болзунам. Солун чагы-дылганы-биле бир дугаар черге үнер сорулганы са-лып турар сүт-хөлчүлер-дир, бирги черин алган бай-тайгажылар тиилекчи туружун база-ла салбас со-рулгалыг. Үе саадаар эвес, 2-3 ай эртерге, түнелди амыдырал көргүзе бээр.

Светлана БАЛЧЫР.

А.-Х. Алыкааның тырттырган чуруктары.

Суг-Аксы ортумак школазының өөреникчилери.

шыдаар солунчу-дур. Аңаа курлак чедир мөгейип, өөрүп четтиргени-висти илереттис. Оон санал-она-лын кичээнгейге ыялап-ла алыр бис.

Ужуражылгалар үзүнде 2 ко-жуунуң (Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик) сумуларының аныяк удуртукчулары идепкей чок болду. Ону чүү деп билип болурул, чээ? Бир-ле ду-гаарында, массалыг информация чепсектери-биле ажилдап өөрен-мээниң бадыйкалы-ла-дыр. А бо шагда удуртукчу кижинин кол даяныр күжү ол болур ужурулуг.

Сумузуңда хайныгып турар ажил-ишти солун арынга чыры-дып, идепкейлиг чурттакчы чонун демдегеп, адын адап турар болза, оларның боттарының ажил-херээ чогуңур болурунун магадылалы ышкажыл. Чонунга чүү херегил, оларны кандыг айтырыглар дүвү-редип турары, солунга кандыг темаларны доктаамал чырыдары

методизи Наталья Чоодуевна со-лун арынга чаңгыс аай күрүне шылгалдаларына (ЕГЭ) болгаш школа назылыг уруглар ортузунда амы-тынынга четтинер чорукка хамаарыштыр сайгарылгалыг чүүлдерден «Шынга» парлап турарын сүмелди. Шынап-ла, ол дыка чугула айтырыглар-дыр. Ону чоокку ажил планынче кирип, ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының тускай эртемниглерин-ге ол талазы-биле сөс бээрин ду-гуржур бис. «Шын» өөредилге килдизинин корреспондентизинге ол айтырыгы холга алырын кол редактор дааскан. Ынчалза-даа республиканың башкыларындан дилег. Уруглар-биле дорт харыл-заалыг, дүн-хүн чок олар-биле ажилдап чоруур башкылар уруг-дарыгның сагыш-сеткилин, оларны чүү дүвүредип турарын-кымдан

тер деп ийитпирледивис. Шынап-ла, аңгы ужуражылга болур деп ду-гурушаан-даа болзувусса, бир шак иштинде хостуг үени солунчулар тыптар боор деп идегеп, башкылар хүнзедир манагзынган болду. Аңаа чаңгыс шак дугузунда башкылар бүгү амыдырал-чуртталгазын, өөреникчилеринин билиин, спорт-чу болгаш уран чүүлге чедиш-киннерин, янзы-бүрү мөөрей, олимпиадаларга тиилелгелеринин дугайында төөгүп берди. Ара-зында бир демниг, бот-боттарын деткижи-п, бот-боттарының чедиш-киннеринге өөрүп, чоргаарланып, школазының адын бедик тудуп чоруур башкылар-дыр дээрзи көскү болду. Ажылын чугаалай бергенде оларның арын-шырайы чайынналып, карактарында оттар кыва бээр. Ол ужуражылга хөйү сайгарып, сүмележи-п, башкылар

ААРЫГЛАРДАН БАШ БУРУНГААР КАМГАЛАНЫР

Кадыкшыл – ниитилелдин байлаа

2013 чылдан эгелеп Россияның хамаатылары болуп турар улуг улус диспансеризацияны албан эртер апарганын дыңнап, номчуп турарыңар чугаажок. Бистиң чурттакчы чонувустуң аарып-аржып турарының, инвалид байдалга чедип база хорап турарының кол чылдагаан-нары болуп турар аарыгларны эге чадазында илередип, чогуур эмнээшкнни чорудары — диспансеризацияның кол сорулгазы болуп турар.

Диспансеризация үезинде чонун эртер ужурулг эмчи шинчилгелериниң хевирлерин, чурумун медицина адырында эртем-шинчилел ажилдарында бадыткатынган барымдааларга даянып тургаш тодарадып доктааткан. Чижээ, харназын, эр-херээжен аайы-биле кандыг аарыглар кончук хөй бүрүткеттинип турарыл дээрзин тодараткан эртем шинчилелдерин чугулага алган.

Бистиң республикавыста бо хүннерде чурттакчы чонун диспансеризациянын чорудуп эгелээн. Ынчангаш шак бо эмчи шинчилгезинге хамаарыштыр тургустунуп келги дег кол-кол айтырылгарга харыылаарын оралдажыр-дыр бис.

Кым диспансеризацияны эртер ужурулгун?

Бир эвес бо чылын диспансеризация эртер бөлүккө кирбейн турар, ынчалза-даа эмчи шинчил-

гезин эртип алырын күзеп турар хамаатыларга кадыкшылының байдалын хынап алыр органы берип турар база бир документ ажылдап кылдырган — «Профилактик-тиг эмчи шинчилгезиниң чуруму». Ук шинчилге элээн «кызаа» угланышкынны бол, аарыг кижиниң кадыкшылын быжыглаарыңа чедимчелиг болур ужурулг.

Диспансеризацияны ка-жан, каяа эртип болурул?

Кижини бүрүзү бодунун чурттап турар черинде поликлиникаларга диспансеризацияны эртип алыр аргалыг: кожууннарның чурттакчылары төп кожуун эмнелгезиниң поликлиника салбырыңа, Кызыл хоорайның чурттакчылары хоорайда ийи поликлиникага. Силерниң участогуңар эмчизи азы эмчи сестразы, бир болза эмнелгениң регистратуразының ажилдакчызы диспансеризацияны каяа, канчаар эртерин, кайы кабинетке баштай кирерин тодаргайы-биле тайылбырлап бээр ужурулг.

Диспансеризация боду эмчи профилактиказының кабинетинден эгелээр. Аңаа бир дугаар ээлчегде анкета долдурар. Ук анкетада бердинген айтырылгарга харыылар дузазы-биле диспансеризация эртип турар хамаатының кадыкшыл байдалының деңгелин, кандыг аарыглар тургустунуп болур айыылды тодарадыр. Ол-ла кабинетке антропометрлиг шинчилелдерин (мага-бодунун хемчээлин, деңгизин... хынаар) чорудар. 39 хардан өрү назылыг улуска контакт чокка карактың тонометриязын кылыр. Адак сөөлүндө диспансеризация эртериниң маршрут саазынын ты-

выскан соонда, флюорография, маммография, электрокардиография дээн ышкаш шинчилелдерини эртип эгелээр.

Диспансеризация езугаар эртер ужурулг шинчилелдер, анализтер шупту халас болур ужурулг, чүгле эмчи камгаладылганың полизин көргүзери албан.

Диспансеризация эртерин хамаатының кадыкшыл байдалының дугайында бүгү медээлерни «Кадыкшыл паспортунче» кири бижиир болгаш ук паспорт дараазында диспансеризация эртеринге чедир Силерниң холуңарга артар.

Диспансеризацияның бирги чадазынче чүү кирип турарыл?

Диспансеризацияның бирги чадазын эртеринге эмнелгеже ийи катап кээри негеттинер. Бир дугаар келгеш, эмнелгеже 3-тен 6 шак чедир үени чарыгдар алаар (ук үе-шактың үргүлчүлелдин келген кижиниң хар-назынындан хамааржыр). Диспансеризация эртип турар хамааты ийи дугаарында эмнелгеже 1-6 хонук эрткенде (анализтер, шинчилелдер түңнелдери белен болза) участок эмчизинге сөөлгү шинчилгени эртери-биле база диспансеризацияның түңнелдерин үндүрери-биле кээр.

Шупту улустун эртер ужурулг шинчилелдери:

- Хоочураан аарыгларның бар-чогуң илередир, оларның тыптып болур айыылын тодарадыр сорулгалыг айтырылгарга харыылаары;
- Антропометрия (дурт-сынын, деңгизин... хемчээри);
- Артериалдыг хан базыышкынын хемчээри;
- Ханында холестеринниң ниити хемчээлин хынаары (экспресс-метод дузазы-биле);
- Ханда глюкозаны хемчээри (экспресс-метод дузазы-биле);
- Шинчилге кабинетинге (смотровой кабинет) цитология мазогун алыры;
- Өкпе флюорографиязын эртери;
- Ханнның клиниктиг анализин чорудары («үштөн» эвээш эвес);
- Сидиктиң ниити анализин;
- Участокта терапевт эмчиниң шинчилгези;

Хар-назын, эр-херээжен аайы-биле шинчилелдер:

- Карактың тонометриязы — 39 хардан өрү назылылгарга;
- Ниитижиткен чүрек-дамыр айыылын тодарадыры — 65 харга чедир назылыг улуска;
- ЭКГ: 35 хардан өрү назылыг

эр улуска, 45 хардан өрү назылыг херээжен улуска;

► Маммография — 39 хардан өрү назылыг херээжен улуска;

► Ханнның калбарткан клиниктиг анализи — 39 хардан өрү назылылгарга 6 чылда 1 катап;

► Билдинмес ханны илередир кадыг албан анализи — 45 хардан өрү назылылгарга;

► ПСА — 50 хардан өрү назылыг эр улуска;

► Ижин-шөйүндү органның УЗИ шинчилгези — 39 хардан өрү назылылгарга 6 чылда 1 катап;

► Невролог эмчиниң профилактик шинчилгези — 51 хардан өрү назылылгарга 6 чылда 1 катап.

Бүгү шинчилгелерни эртерин соонда специалистер диспансеризация эртерин хамаатының кадыкшылының байдалының аайы-биле чогуур бөлүктөргө тодарадыр:

I бөлүк — аарыглар тыптып болурунун айыылы чавыс азы ортумак деңгелде улус;

II бөлүк — аарыглар тыптып болурунун айыылы бедик азы дыка бедик деңгелде улус;

III бөлүк — кандыг-бир аарыг тодараттыг кижилер.

Бир эвес диспансеризацияның бир дугаар чадазынга Силерде хоочураан халдавырлыг эвес аарыг бар деп каразыг тургустунган болза азы ниитижиттинген чүрек-дамыр айыылы бедик азы дыка бедик болза, участок эмчизи ол дугайында Силерге дыңнаткаш, диспансеризацияның ийиги чадазынче чорудуптар. А ук ийиги чаданы эртеринге кайы хире хөй үе негеттинери тус-тус таварылга аайы-биле ылгалдарлыг болур.

Ийиги чадага кандыг хевирлиг шинчилгелер эртерил?

Диспансеризацияның ийиги чадазын эртеринге бичи хөй үе негеттинер — ийиден үш неделя чедир. Ол үе дургузунда тодаргай специалистерниң консультациязын, ханның калбарткан биохимиктиг анализин чорудар, хан-дамырларда турнугушкуннар бар-чогуң хынаар, гастроскопия, колоноскопияны чорудар. Херек таварылгаларда эмчи компьютерлиг томографияны, магнит-резонанстыг томографияны азы өске-даа аар өртектиг шинчилгени халас кылдырар ужурулг.

Кадыкшылды үе-шаанда хынап, аарыгларны баш бурунгаар болдурбазы-биле диспансеризацияны эртип алырынче силерни кыйгырып тур бис, эргим номчукчу!

Надежда САТ,
Республиканың аарыгларга
удур кадыкшылга төвү.

21 хардан өрү назылыг улуг кижини бүрүзү үш чылда бир катап диспансеризация чуруму езугаар көрдүнгөн эмчи шинчилгелерин бүрүнү-биле эртер эгелег. Тыва Республикада диспансеризация эртер ужурулг хамаатыларны үш чылда бөлүктөп каан. 2013 чылда эмчи шинчилгезин эртер ужурулг хамаатыларны дараазында таблицадан көрүп болур:

Төр. чылы	1914	1917	1920	1923	1926	1929	1932
Хар-назыны	99	96	93	90	87	84	81
Төр. чылы	1935	1938	1941	1944	1947	1950	1953
Хар-назыны	78	75	72	69	66	63	60
Төр. чылы	1956	1959	1962	1965	1968	1971	1974
Хар-назыны	57	54	51	48	45	42	39
Төр. чылы	1977	1980	1983	1986	1989	1992	
Хар-назыны	36	33	30	27	24	21	

НОМ ОКТАРГАЙЫ

Өвүр кожуунун төпчүткен библиотека системаның Ак-Чырааның № 1 көдээ салбырының фондузунда 13139 ном бар. Деткичилеривис — номчукчуларывыс Байыр Туматович Байыр (ам аравыста чок), Галина Туматова Адышаа (малчын чогаалчы), Ольга Дамдиновна Шойдан (башкы) олар 50 номну белекке берген.

2012 чылда 410 номчукчуну хаара тудуп, солун ажилдарны чоруткан бис. Эң-не бичи номчукчус Найдан 2 хар 8 айлыг. Ол өңүг чуруктарлыг тоолдар номун ажып көөрүңге дыка ынак. Эң улуг назылыг номчукчус Нюра Доржуевна

Маадыр 79 харлыг, чечен чогаал номчурунга ынак.

Өг-бүлө номчулганы — ажылы-выстың кол угланышкыны. Ажыл эки чоруп турар. «Шагаа — сүзүктүг байырлал» темалыг шакты «Чалаатының» малчыннарынга, «Ном октаргайында» ном неделязын школага эрттирген бис. Оон аңгыда чер-чуртувустуң онзагай булуңнарын шинчилеп өөренир ажыл база чыл бурунгаар эгелээн. «Бижиктиг хаяларны шинчилээр», «Дытчык-Кыры» деп альбомнарны кылгаш кожуунун төп библиотеказының чурт-шинчилел килдизинге дужаагаш, шаңнаттывыс-даа. Кожуунда чарлаттыг «Эң номчутунар школа» мөөрейде киржип

тур бис. Бо хүннерде библиотека-выстың септелгезинге хамаарыштыр ажилдарга белеткел чоруп турар.

Канскиниң библиотека техникумун дооскан мен. Күш-ажылчы наамдарым 34 чыл. Көдээ библиотекаларга тус чер бюджетинден акшаландырышкын багай болуп турары хомуданчыг. Тыва дылда номнар өртээ аар. Чаа номнар садып алыр акша бербейн турар. Бот-өөредилге-биле өөренип турар студентилер, сургуулдарның хереглээни номнар чок боорга дыка эпчок. Тыва номнарны суурнун чурттакчылары төндүр номчуп каалкан, ам чаа номнар кажан кээрин айтырып-ла турарлар.

Библиотека тускай оран-сава чок. Ырак-узак, озалааш суурга чогуур дуза болур боор дээрзинге идегеп артывыс.

Байдалывыс нарын-даа бол, чогаадыкчы ажилдарывыс-биле чонувусту өөртүп чор бис.

Наталья ЛОПСАН,
библиотека эргелекчизи.

Ыраккы А Аныяк бүзүрел

Чурттакчы саны беш чүс биле алыр бол, өг-бүлө чуртта Чыраа сумузунун эң ыраккы суурда эң көскү ээлеп турар тумак школаның Маргарита Шойдакты ажы чоруп турар бээрин дилээн м — Апрель төңн

школага мониторинг чилерниң чылды ө билиглерин хынаар хыналда эрткен. С ри багай эвес бол турар бис. Өөреник ада-иелер-даа эрте жиниң өнчүзү, кел биле берген, 2009 лээш доозукчулар хуузу — дээди, 30 мак өөредилге черл ап турарлар. Доозук өөреникчи бар, ола да беш уруг эки бил дээрзинге бүзүрелди

Математика бац зыны улгаткан дээ пайн барган. Уруглар каның үндезин били башкы дыка херегле Эң ылаңгыр информат тер билгилери сайы чаа эртем технологи бүрүзү сонуугаар, саар. Тываның күрүн диниң физика-математ ринда ийи доозукчу турар: Чингис (ам ш Айдызана. Оларның четтикпейн манал тур ваның бир ырак булуң дилге яамызы бир к пьютер-биле четчел өөрүнчүг.

Бо суурнун база талазы — үжөн-дөртөн да аныяк өг-бүлелерни назылыг улусту салаа болур. Бистиң школ дилге эргелекчизи — тан дашкаар ажыл чор — 26 харлыг. Бо бүгү кайы хире бүзүрел, ола дыкчы ажылындан хе турарывысты көргүзүп

Ам каш-ла хонгаш чылы доостур. Куруне лары эгелээн. Чайгы д же организастиг кире леткел ажылы чоруп, ган. Школа чанында л сезон дургузунда 75

дыштаныр. Бодувустун та тараан картофель ларның дүжүдү кышта изиг чемге баарын уруг болгаш кызып ажылда Черле ынчаш бистиң өөривис кажак коптарар, а аал көжүржүр ажылда билер, дузалажыр. 6-7 эгелеп оолдар кажакка кажаккы көрженин 2,5 гузунда хооруп үндүргө дырынга белеткел бээр, турар кижини турбас. Ын хой чедир ажылдап алыр курсия чорааш база малч чүнүң-биле дузалажып чугаалажып алган боор, чөлөнгиживис — «Кайга элээр амыдырал» деп чилерниң чөвүлели бар, бирскиден ужун алган гагай амыдырал дээш стунниң шимчээшкнниңге киржип турар бис.

Галина МАСИЯ

Кол чүүл — оруктуң шынары

Экономика адырында

Эрзин — Цагаан-Тологой аразында (20 км) автоорукту кылып турары. «Восток» КХН).

Бистиң республика-
сөөлгү чылдарда орук
агыяны чартты-
төгжүп турары ка-
илдең, көскү. Авто-
ажылының талазы-
солун-сеткүүлдерде
чырыттынып
демдеглексенчиг.
Кызыл — Эрзин
оруктуң кылды-
турарын номчукчулар-
таныштырдыбыс.

Эрзин аразының орук аргыжылгазы

Чурту-биле кызыгаарла-
дар кожуннарның бирээ-
Эрзин. Кызыл хоорайдан Эр-
чедир аргыжылга оруу 217
метр, а Эрзинден Цагаан-То-
логойга аразында орук-
у 51 километр. Тываның
чүгүнде, Моол чурту-би-
гаарлажып чыдар кожун-
бирээзи — Эрзин. Бо ко-
төвүнге чедир кадыг
орукту (асфальтылыг)
ылдыңан деп санаар мен.
дээрге, орукчуларның дүн-
вейин, оюлган оңгар черлер
ыттынганы дески кылдыр
ажылдал турарын эрткен-
санында кижиле бо-ла эске-
лур. Кожуун төвүнден Ца-
огой кызыгаар аразының
ылга оруун кылыры-биле Ты-
аавторук эргелели «Енисей»
(Магистраль) күрүне албан
биле «Восток» КХН (кызы-
ттынган харысалгалыг нин-
аразында кады ажылдажыл-
керээзин езугаар дугуржул-
ылгаш, ажылды уламчылап,
турарлар. Бо кылдынып
орук ажыл-агыйының чы-
юки-биле сургакчылап
таныштывыс. Тываның ав-
эргелели «Енисей» М-54
албан чериниң кол инженер-
гей Иванович Квашин, орук
талазы-биле специалист
Каң-оолович Янзю, чолаа-
Орлан Тюлюш болгаш «Ту-
а правда» солунуң корреспон-
денти Антон Посохин база
солундан мен, чедер чери-
Эрзиниң кызыгаар чоогунче
ывыс.

аавторук эргелели «Ени-
М-54» күрүне албан чери
ликада федералдыг орук-
харылап турар. Оларның
дакчылары-биле кады орук-
септеп, чамал турарын орук
көрүп чордувус. Кур-Чер
дужунда орукчулар чай
ажылдаан, аай-дедир аргы-
турар машиналар ол орукту
оруп турар. Оларның чанын-
да болбайн, оруувус улам-
чоруптувус. Шуурмактың

«Шураштыг» хемниң көвүрүг чо-
гунга чедип кээп, чаңгыс аай ажыл-
чын хептиг оолдарга ужуражып
чугаалажыры-биле доктаалтывыс.
Оларның мастери Карим Григорье-
вич Боожай кылып турар ажылын
кысказы-биле таныштырды. «Хуу
сайгарлыкчы Мergen Байырович
Чадамбаның удуртулгазы-биле
көвүрүглер септээр ажылдарда 8
кижи ажылдал турар бис. «Шу-
раштыгдан» Эрзинге чедир 6 көвү-
рүгү септээр. Херек материалды
Кызылдан дажып, сөөртүп турар.
Бо чылда ажылды кылып доозар-
ын база хаттыг, чаастыг үеде
көвүрүглер үрелип болур, ынчан-
гаш ажылывысты кызып чорудуп
турар бис». «Шураштыг» хемниң
көвүрүүн септеп турар орукчу-

кадыг шывыг-биле кылып турарын
таныштырды: «Восток» КХН керээ
езугаар, Эрзин — Цагаан-Толо-
гой аразында эрги чазагыг орук-
туң 20 километрин апрель 2-ден
эгелеп, кадыг шывыг-биле шып эгел-
ээн бис. Эрткен чылын бо орук-
тарның чарттын чаартып кылгаш,
дужааган. Тываавторук эргеле-
ли «Енисей» М-54» күрүне албан
чериниң хүлээп алыр комиссия-
зы ажылдарны хүлээп алган. Бо
орукту кылырынга белеткел ажыл-
дарын чоруткан, оруктуң кырында
кайтташкызын ап каапкаш, өрүм-
нээш, чазылдырар ажылдар кыл-
дынган. Оруктуң суглар бадып
болгу дег черлеринде демир хоор-
заларны белеткеп турар. Бо учас-
ток мурунука ажылдал турган чери-

Орукчулар суурунда. Орук тудуунуң удуртукчулары: С.Квашин (солгай талазындан), С.Уюсов, А.Янзю, В.Анфалов.

ларны чурукка тырттырып алгаш,
улаштыр-ла чоруттувус. Тываның
бедик арт-сыннарының бирээзи
Калдак-Хамарны дургаар кожун-
нуң орукчулары ажылдал турлар.
А Самагалдай чоокшулаарга, орук
дургаар кижиле хөй, суур девис-
кээриниң богун аштап-арыглан
чай чок-ла ажылдаан турлар. Ол
хүннү кожун төвүнге «арыглаш-
кын хүнү» кылдыр чарлаанын сөс
чокка-ла орук дургаар ажылдал
турар самагалдайжылар бадытка-
дылар. Оларның аразында шко-
лачылар барын база эскердивис.
Самагалдай, Чодураа суурларны
эрткеш, улаштыр-ла Эрзинге чо-
руптувус. Орук тудуунуң талазы-би-
ле Артыш Каң-оолович биске та-
ныштырып, чугаалап чорду.

«Восток» КХН-ниң орукчулары, оларның ажыл-ижи

Эрзин суурдан 20 хире кило-
метри эртип кээривиске шывыг-
лыг орук (асфальтылыг) доозул-
ган, оон ыңай элээн чоруп ора, до-
вурак-доозуну бурулаар ажылдал
турар орукчуларга доктаалтывыс.
«Эрзин» орук участогунуң дарга-
зы Вячеслав Николаевич Анфалов
Эрзинден кызыгаар чедир орукту

вис дег эвес, тус черниң тургузуу
болгаш хөрзүнү нарын-дыр. Кадыр
дөштер-даа бар, ынчангаш чоога-
лар болгаш чавыс черлерни таар-
ыштыр кылыры көрдүнген. Чавы-
зааш, оңгар черлерге хоорзаларны
эптей салыр, ынчан эрип баткан
хар суу оруктарны үрөвөс болур.
Довуракты кайтташтыр салыр,
кырын дескилээр, таптаар ажыл-
дар кылдынып турар. Оруктарның
чоогунда 4 карьерни ажыткан.

Бо орук участогун харылаар
даргазы-биле чугаавысты дооскаш,
кызыгаар заставазының чоогунда
орукчулар суурунче углаптывыс.
Оларның чурттап турары вагонна-
рын чурум-чыскаалдыг тургусканы
кайы ырактан көөргө бичин, чаа
сууржугаш дег болду.

«Восток» КХН-ниң чингине ди-
ректору Сергей Васильевич Уюсов
удуртуп турары автоорук тудуунуң
дугайында таныштырды: «Бистиң
чагыкчыларывыс Тываавторук
эргелели «Енисей» М-54» күрүне
албан чери-биле чылдың-на сырый
харылзаалыг ажылдал турар бис.
Бо чылын Эрзин — кызыгаар зас-
тавазынга чедир 20 километриниң
орунда ажылдар кидин түлүк.
Республиканың аңгы-аңгы кожун-
нарындан 170 кижиле мында хаара

Эрткен чылын база бо кожун-
дан ажылчыларны ажылга хүлээп
алган бис. Бо дарга бистиң-биле
сырый харылзаалыг ажылдал чо-
руун демдеглээр апаар. Ажыл-
дал турар орукчулар шупту ажыл-
гыр-кежээ, кызымак-тыр. Шалың
акшазын үе-шаанда төлөп берип
турар. Кол чүүл — автоорукту шы-
нарлыг кылыры. 2012 чылда Эр-
зинден бээр 20 километр чазагыг
орукту кадыг шывыг-биле шып
кылгаш, хүлээткен бис, а бо чылын
оон ыңай кызыгаар заставазын-
га чедир 20 километрини чаартып
турар, оон улаштыр Цагаан-Толо-
гойга чедир 11 километриниң чаза-
гыг оруу артар. Ажылывысты эни-
зинге чедирерин идееп турар бис.

Тываавторук эргелели «Ени-
сей» М-54» күрүне албан чериниң
специалистериниң чугаалап тура-
ры-биле, автооруктуң шынарынче
кол кичээнгени салып турарлар.

Тываавторук эргелелиниң орук
тудуунуң талазы-биле специализи
Артыш Каң-оолович немей тайыл-
бырлап берди: «Кызыл — Эрзин
— Цагаан-Тологой аразында (1048
— 1068) автоорук төлөвилелин
кылдым. Кызыл — Эрзин аразы-
ның оруу кадыг шывыгыг, а оон

ыңай Цагаан-Тологой күрүне кы-
зыгаарынга чедир чазагыг орук
шөйлүп чоруткан. 2012 чылда Эр-
зинден ыңай 20 километрини «вос-
токчулар» кылганнар. А бо чылдың
апрель 2-ден эгелеп кызыгаар зас-
тавазынга чедир 20 километрини
чаартып турар. Бо автоорукту ду-
гуржулга езугаар 2015 чылдың ок-
тябрь айда доозар, а бистер келир
чылга чедир кызып доозарын
планнап турар бис. Эрзинден зас-
тавага чедир 40 километр оруктуң
20-зи кадыг шывыг чаартылгашын-
да, а заставадан Цагаан-Тологойга
(таможня) чедир 11 километриниң
чазагыг оруу артар. Бо айтырыг-
ның акшаландырышкынын чугаа-
лажып, көрүп турар. Автооруктуң
кылдынып турарын неделя санын-
да барып хынап көөр. Орук тудуу-
нуң ажылы кол айтырыгларның
бирээзи-дир.

Төлөвилел езугаар 3-кү кате-
горияның чаңгыс километр оруунга
600 муң акша санаттынган. А бисте
ол берге айтырыг-дыр, артан
11 километр чазагыг автоорук-
ту дугуржуп чугаалажып кол ай-
тырыг болуп артар — деп, кол
инженер С.Квашин чугаазын кыс-
казы-биле доозуп кады. Аныяк
инженер-лаборант Таида Каадыр-
оол автоорукту кылып турар дой-
довурааның, хөрзүнүнүң холумаан
хайгааралга ап, хыналданы чору-
дуп турар, дуржулгалыг ажылдак-
чы болду. Орукчуларның аразын-
да чүгле бистиң республикадан
эвес, Саяногорскиден экскаватор-
щик Сергей Яковлев күдээзи-би-
ле ажылдал чедип келгенин билип
алдывыс, ол бистиң айтырыгла-
рывыска күзөлдүн-биле харылап
берди: «Мында агаар арыг-дыр, ши-
мээн-дааш чок, шыпшың, ажылдаа-
рынга шупту техника чаа. Суурум-
га улуг дааш-шимээниң заводка
ажылдал чораан мен, оон хоралыг
бүдүмелдеринге таарышпас-тыр
мен. Тывада ыңдыг эвес, бойдус-
чурумалы чараш-тыр, ажылдал-
даа, дыштанып-даа болур.

Эрзин — Цагаан-Тологой ара-
зында автоорук тудуунуң кылды-
нып турары республиканың со-
циал-экономиктиг хөгжүлдэзин-
ге деткимче болгаш бурунгаар
сайзырал-дыр. Орукчулар суурун-
га, оларның ажыл-ижи-биле таны-
жып, шайлап алгаш, чай чок ажыл-
дыг орукчулар-биле байырлашкаш,
аъттаныптывыс.

Ася БАЗЫР-ООЛ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

«ДЕЛЕГЕЙНИҢ 7 БЕДИИ — ТЫВА»

«Делегейниң 7 бедии — Тыва»
мандазы Россия бөлүү-биле
май 16-да Непалдың төвү
Катманду Тибетче джиптер-би-
чорупкан. Кыдат биле Непал
аразында «Найыралдың көвүрүү»
кызыгаарны таварты кирген.
Аразында талада Кайлаш (6714м)
чедир Ниялам, Сага хоорай-
«дириг суглуг» Маносаровар
(4558м) таварааш, 4 хонганда
адаанда Дарчен хоорай-
(414м) келген. Орук аразы 1000 км
бедик дагларны, шынааларны та-
хоорай, суурлар чок. Сарлык-
койлар муң-муңу-биле таваржыр.
21-23 хүннеринде ыдыктыг Кайлаш
долгандыр Кораны кылган. Ты-

валар бо хуулгазының дагы төөгүдөн
тура, «Сүмбер-Уула» деп адаар турган.
100-200 чылдар сонгаар Тибетке, Лха-
сага сарыг шажын эртеминге өөренип
турган бистиң өгбелеривис бо дагы
долгандыр Кора кылып турганнары
ол. Долма-Ла (5660м) деп артты үнери
белен эвес. Индустар, вьетнамнар ча-
дашкаш, дедир батканнар. Тибеттерниң
бедик даг үнери кайгамчыктыг: кырган,
чалыс ажы-төлү-биле шупту артче үне
бердилер. Бистер ТР-ниң күрүне тугун
аңаа киикиттивис. Тываның адыш ишти
догураан ында арттырдывыс. 5000 ажыг
кижиниң адын салган хей-аът туктарын
киикиткен. Тыва чонувус, Тыва чурту-
киикиткен. Тыва чонувус, Тыва чурту-
вустуң келир үези менди-чаагай болзун
дээш чүректиң ханызындан чалбарыпны

кылдывыс. Тибеттерниң амыдыралын
солун-сеткүүлден эвес, кады-кожа чоруп
чорааш көрдүвүс. Чер кырында кайгам-
чыктыг чырык сеткилдиг, чаныш-сыныш
чок чон чүве-дир. Бистиң кол деткичи-
леривиске — республика чонунга элээн
каш литр «дириг сугну» Маносаровар
деп «дириг суглуг» хөлдөн чаалап ал-
дывыс. Кыдат кызыгаарындан Непалче
ол үнелиг «дириг суувусту» онча-менди,
харын-даа хавыртпайн ажырып келди-
вис. Ам Катмандуга кылыр чүүлдер хөй:
экскурсиялар, непал журналистер-биле
ужуражылгалар, бо хүннерде Эверест
(8848м) шыпшыгычче үнген Россияның
альпинистери-биле ужуражылгалар бар.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Харылзаа адырының ажилдакчыларын Тыва Республиканың күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Харылзаа адырынга ачы-хавыязы болгаш хей чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты «Тывасвязинформ» ажык акционерлиг нитилелдин Хандагайтыда кожунунуң харылзаа белдиринин директору Владимир Тас-оолович Монгушка тыпсыр.

Харылзаа адырында чедишкиннери болгаш хей чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш Тыва Республиканың Баштыңының—Чазаның Даргазының хүндүлел бижин-биле

Бай-Хаактың почта салбырының Хову-Аксында почта харылзааның салбырында III класстың почтачызы Елена Базыр-ооловна Анайны;

«Тывасвязинформ» ажык акционерлиг нитилелдин харылзааның четкилери эргелелин инженерин Владимир Андреевич Быструхинни шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың апрель 30 № 108

Тыва Республиканың күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Тыва Республикада чылгы мал ажил-агынын хөгжүдеринге ачы-хавыязы болгаш хей чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг чылгычызы» хүндүлүг атты Чөөн-Хемчик кожунунуң Баян-Тала суму-зунда хууда дузалал ажил-агынын баштыңы Макаар Сан-чайович Ондарга тыпсыр.

Көдээ ажил-агы адырынга хей чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш Тыва Республиканың Баштыңының—Чазаның Даргазының Хүндүлел бижин-биле

Чөөн-Хемчик кожунунуң Шеми суму-зунда тараачын (арат) ажил-агынын баштыңы Евгений Дагбажикович Кууларны;

Өвүр кожунунуң «Чалама» тараачын (арат) ажил-агынын баштыңы Анатолий Самбуевич Монгушту;

Эрзин кожунунуң Сарыг-Булуң суму-зунда хууда дузалал ажил-агынын баштыңы Алексей Чудунович Намчааны;

Танды кожунунуң «Кызыл-Тей» тараачын (арат) ажил-агынын чылгычызы Степан Кичикович Ооржакты шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың апрель 30 № 107

Тургустунганындан бээр 10 чыл болганы-биле «Тыва национал оркестр» күрүнениң бюджет албан черинин ажилдакчыларын Тыва Республиканың күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Тыва культураның болгаш уран чүүлдүң хөгжүлдезинге үлүг-хуузу болгаш улустуң ырыларын болгаш хөөмейини күүседиринге чедишкиннери дээш «Тыва Республиканың Улустуң хөөмейжизи» хүндүлүг атты оркестрнин артизи Евгений Викторович Сарыгларга тыпсыр.

Культура болгаш уран чүүл адырынга ачы-хавыязы болгаш хей чылдарда чогадыкчы ажилы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты оркестрнин артизи Айлан Викторовна Ондарга тыпсыр.

Культура болгаш уран чүүл адырынга ачы-хавыязы болгаш үре-түннелдиг чогадыкчы ажилы дээш «Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты оркестрнин уран чүүл удуртукчузу Оксана Владимировна Тюлюшка тыпсыр.

Культура адырынга ачы-хавыязы болгаш хей чылдар-

да чогадыкчы ажилы дээш «Тыва Республиканың куразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты оркестрнин үн оператору Шолбан Владимирович Ондарга тыпсыр.

Культура болгаш уран чүүл адырынга үре-түннелдиг ажилы дээш Тыва Республиканың Баштыңының—Чазаның Даргазының Хүндүлел бижин-оркестрнин артизи Айланмаа Байлаковна Дамыранни Оркестрнин артизи Надежда Эртнеевна Куулар шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың апрель 25 № 105

«Р.Д. Кенденбиль аттыг республиканың кол нийтирилген хөгжүм-уран чүүлдүң школ-интернаты» күрүнениң бюджет өөредилге албан черинин башкарынын Тыва Республиканың күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Келир үениң салгалын өөредип-кижизидер херекке хавыязы болгаш хей чылдарда чогадыкчы ажил-чоргазы дээш «Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты дошлуур клас башкызы Таисья Базыровна Өртөнге тыпсыр.

Культура болгаш уран чүүл адырынга үре-түннелдиг ажилы дээш башкылаашкын ажил-чорудулгазы Тыва Республиканың Баштыңының—Чазаның Даргазының Хүндүлел бижин-биле

Виолончель класының башкызы Ариунтуяа Бат-Очи Скрипка класының башкызы Амарсанаа Данзаа тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың май 14 № 111

Чарлал

Хей уруглуг өг-бүлелерге болгаш инвалид уруглуг өг-бүлелерге чер участоктарын хуваарының талазы-биле комиссия 2013 чылдың май

29-та 13.00 шакта Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 155 деп адреске болурун Тыва Республиканың Өг-бүлө болгаш уруглар херектеринин талазы-биле агентилели дыңнадып тур.

КЫЗЫГААР ЗОНАЗЫНЧЕ КИРИНГЕ ХАМААРЫШТЫР

Кызыгаар зоназынче киреринге, аңаа чоруурунга болгаш аай-дедир аргыжарынга хамаарыштыр дүрүмде өскерилгелер киргенин хамаатыларга дыңнадып тур бис.

Кижилерин болгаш транспорт херекселдеринин кызыгаар зоназынче киреринин (эрттеринин), түр чурттаарынын, аай-дедир аргыжарынын чаа дүрүмнерин, ажил-агы, өлүк тывыш болгаш өске-даа ажил-чорудулганы боттандыраарынын дүрүмүн 2012 чылдың октябрь 15-те РФ-тин Айыыл чок чорук албанының «Кызыгаар чурумунуң дүрүмнерин бадылаарының дугайында» №515 дужаалында бадылаанын хамаатыларның кичээнгейинге Россияның Айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада Кызыгаар эргелели дыңнадып тур.

Ында кол чүүл болза, девискээринде кызыгаар зоназын тургускан муниципалдыг районнуң иштинге РФ-тин келген черинде бүрүткели чок хамаатыларның кызыгаар зоназынче киреринин болгаш аргыжарынын чаа чуруму болур.

Моон соңгаар РФ-тин бүгү хамаатылары бодун бадыткаан документизи-биле (паспорту-биле) кызыгаар зоназынче кирип болур апарган. Күрүнө кызыгаарын дургаар 5 километр дилиндек черге чүгле кирерин бодун бадыткаар документ (паспорт) болгаш Кызыгаар эргелелин салбырларынга долдурган эртирилге бижик езу-гаар боттандыар.

Эртирилгени долдурарынын чуруму өскерилбээн. Кызыгаарда чоок салбырже азы кызыгаар эргелелинче дорт эртирилге тыпсырынын дугайында доктаатынган үлгөр-майык езу-гаар билдиринишкенин кириер. Ону Кызыгаар эргелелин хыналда-эртирилге пунктузунга долдуруп азы почта-биле, а ол ышкаш факс-биле чорудуп болур.

Күрүнө кызыгаарын дургаар 5 километр дилиндекти иштинде кандыг чурттакчылыг черлер барын, хамаатыларның массалыг дыштаныр чери кайда турарын, даңызын Кызыгаар эргелелинден тодарайдып ал болур.

Даштыкы хамаатыларның кызыгаар зоназынче киреринин (эрттеринин), түр чурттаарынын, аай-дедир аргыжарынын чуруму өскерилбээн.

Тодаргай медээ алыр дизе, хамаатылар Россияның Айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада Кызыгаар эргелелинге кээр, адреси:

667001, Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, бажың 42-А («Восток» автобус доктаамы).

Айтырыг тургузар телефоннар: 2-79-19, 2-79-52, 9-82-46. Хүлээп алыр хүннери: понедельниктен четвергекке чедир 10.00 шактан 17.00 шакка чедир, пятницада 10.00 шактан 15.45 шакка чедир.

Россияның АЧА-ның Тыва Республикада Кызыгаар эргелелин парлалга албаны.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН

ниитизи-биле 175 дөрбелчин метрден 201 дөрбелчин метр чедир шөлдүг, 1 база 2 каъттан тургустунган, белен тудуп каан коттедж бажыңнарны садып эгелээнин дыңнадып тур.

Өртээ 1 м² 33000 рубльден өрү.

Садып алырының дугайында

«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН-ниң

8-905-920-41-01, 8-923-547-30-60, телефон/факс (39422)4-85-29.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнуң оралкычы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис—2-17-91, культура, өөредилге, көдээ ажил-агы килдизи — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, реклама килдизи — 8923-383-78-88, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8 000. Чагыг 35. Номерин парлалгаже дужааганы: график езу-гаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счёт № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанчы Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилелдин дугайы — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружы-биле дүүлпейн барып болур. Айыттыган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.

«Шын» солун редакциясының коллектив